Beata Urbanowicz, Akademia im. Jana Długosza

Obcy wśród swoich - problematyka żydowska na kartach polskich podręczników historii z lat 1915-2003

Ponieważ po obydwu stronach znajdujemy wypaczone przez emocje
i mylne interpretowane doświadczenie,
0 wiele większe znaczenie mają bezpośrednie kontakty
1 wymiana wiedzy aniżeli niewiarygodne, oparte
na niepewnych podstawach pouczanie czy dążenie za wszelką cenę
do zawarcia paktu pomiędzy Żydami a nie-Żydami.

Istvan Bibo[1]

Spośród mniejszości eksterytorialnych w Polsce najliczniejszą grupę stanowiła mniejszość żydowska. Polska miała po Palestynie najwyższy odsetek ludności żydowskiej[2]. Proces osiedlania się społeczeństwa żydowskiego na ziemiach polskich miał miejsce od XII stulecia. Żydzi nie czuli się jednak u siebie. Byli traktowani jako swoi, ale swoi-obcy. Dla nieżydowskich mieszkańców świat Żydów był trudno dostępny z powodu różnicy religii, wyglądu, języka, pisma i w konsekwencji nieznany i tajemniczy. To rodziło nie tyle chęć poznania, ile niechęć, a nawet wrogość wobec Żydów. Przez Polaków byli oni cenieni tylko wówczas, gdy zasymilowali się do kultury polskiej i tradycji patriotycznej. Jako wyznawcy judaizmu pozostawali obcy[3].

Społeczność ta jednak przez wieki współistnienia na trwale wpisała się w polską historię, kulturę, obyczajowość i świadomość narodową. Także polska edukacja szkolna podejmowała ten wątek w swoich opracowaniach i podręcznikach.

Kwestie żydowskie znajdowały swoje odzwierciedlenie w pracach między innymi: Włodzimierza Jarosza, Władysława Aleksandra Malczewskiego, Adama Szelągowskiego, Wincentego Zakrzewskiego, Jana Dąbrowskiego, Janiny Schoenbrenner, Gizeli Gebertowej, Mariana Janellego, A.W. Miszulina, Jerzego Dowiata, Marii Koczerskiej, Ewy Wipszyckiej, Ewy Maleczyńskiej, Stanisława Zajączkowskiego, Stefana Krakowskiego, Michała Siuchmińskiego, Mariana Henryka Serejskiego, Katarzyny Śreniowskiej, Janusza Adamskiego, Lecha Chmiela, Andrzeja Syty, Grzegorza Wojciechowskiego, Gryzeldy Missalowej, Janiny Schoenbrenner, Andrzeja Leszka Szcześniaka, Tadeusza Glubińskiego, Jarosława Dumanowskiego, Danuty Musiał, Krystyny Polackiej, Stanisława Roszaka i innych. Problematyka ta oscylowała wokół takich zagadnień, jak: położenie kraju i warunki życia ludności, dzieje polityczne i religia starożytnej Palestyny, historia diaspory żydowskiej i jej wkład do światowej cywilizacji czy holokaust.

---

[1] H. Szlajfer, *Polacy-Żydzi zderzenie stereotypów esej dla przyjaciół i innych,* Warszawa 2003. s. 11.

[2] D. Koźmian, *Podręczniki szkolne mniejszości narodowej żydowskiej w Polsce międzywojennej,* [w:] *Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700-1939,* pod. red. A. Bilewicz, S. Walasek, s. 269.; S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918-1939,* Wrocław-Warszawa 1968. s. 23.

[3] J. Hoff, Żydzi, Polacy, *Rusini w małych miastach Galicji Wschodniej w drugiej połowie XIX w. Sąsiedzi, obcy, wrogowie?* [w:] *Społeczeństwo w dobie przemian. Księga Pamiątkowa profesor Anny Żarnowskiej,* Warszawa 2003, s. 337-345.

Kraj i jego mieszkańcy

Opisy starożytnej Palestyny i jej mieszkańców pojawiły się w polskiej edukacji historycznej już w roku 1915. Autorzy podręczników Marian Janelli i Adam Szelągowski tak oto opisali położenie kraju Kanaan: „Zachodnią połać Palestyny na południu od Fenicji zwała się krainą Kanaan. Były tu bardzo starożytne miasta jak Lagisz, Geser i inne, zostające pod rządami książąt kapłanów. Kanaanici tak dalece ulegali wpływom Babilonii, że przyjęli nawet stamtąd pismo klinowe. Była to ludność spokojna, rolnicza i pracowita"[4].

Bardziej wnikliwy obraz Palestyny przedstawił w swojej pracy A.W. Mi-szulin pisząc: „Królestwa Izraelskie i Judejskie powstały w Palestynie. Palestyna to wąski pas ziemi położony na południowy-wschód od Fenicji. Przepływa przez nią rzeka Jordan, biegnąca pagórkowatą obramowaną górami doliną i wpływająca do Morza Martwego. W Palestynie spotyka się niewielkie doliny, pokryte łąkami i polami, sadami i winnicami. Kraj przecinają w wielu miejscach góry, tworzące okolice nieurodzajne"[5].

Również interesująco zaprezentowały starożytną Palestynę i jej mieszkańców w swym podręczniku Maria Koczerska i Ewa Wipszycka:

> Palestyna jest niewielką górzystą krainą. Od zachodu dotyka Morza Śródziemnego, od wschodu otaczają ją obszary pustynne. Nie dla wszystkich jej mieszkańców mogło starczyć ziemi nadającej się pod uprawę. Życie tu było skromne i trudne, ziemie te zamieszkiwali Hebrajczycy zwani Izraelitami lub Judejczykami (od tej ostatniej nazwy pochodzi polskie słowo Żydzi)[6].

Starożytne dzieje Palestyny

Tematyka dotycząca dziejów starożytnej Palestyny pojawiła się w podręczniku autorstwa Adama Szelągowskiego wydanym w roku 1923. Związana ona była z powstaniem państwa Izrael, dziejami plemienia Bni-Izrael, Mojżesza i niewoli egipskiej, osiedlenia się Izraelitów w Kanaan, powstania państwa żydowskiego, królów Dawida i Salomona, niewoli babilońskiej oraz proroków Amosa, Jeremiasza i Izajasza[7].

W opracowaniu tym szczególną uwagę zwrócono na wiarę narodu żydowskiego, dzięki której pomimo upadku jedności państwowej ocalała ich: „jedność religijna, której podstawą była wyrobiona już i utrwalona wiara w jednego Boga Jahwe"[8]. Religia zdaniem Szelągowskiego w znacznej mierze przyczyniła się do odrodzenia narodu i państwa izraelskiego, pisał:

---

[4]M. Janelli i A. Szelągowski, *Dzieje Powszechne. Podręcznik do nauki historyi na stopniu wyższym szkół średnich,* Część Pierwsza. Okres Starożytny, Lwów 1915. s.22.

[5]*Historia Starożytna,* pod red. A.W. Miszulina, Warszawa 1950.

[6]M. Koczerska, E. Wipszycka, *Historia 5. Świat przed wiekami,* Warszawa 1985.

[7]A. Szelągowski, *Dzieje Powszechne w zarysie,* Część Pierwsza. Okres starożytny, Warszawa 1923, s. 22.

[8]Tamże, s. 22.

> Niezłomni w swej wierze, doczekali się chwili, kiedy Cyrus król perski, pozwolił im wrócić do Palestyny i odbudować na nowo świątynię (po roku 538). Wówczas to spisano po raz pierwszy tradycję religijną i historyczną Żydów. Tak powstały księgi Żydów, czyli Pismo święte Starego Zakonu, będące do dziś dnia podstawą religii żydowskiej"[9].

Jak wynika z analizy powyższego tekstu autor łączył tutaj dzieje polityczne państwa żydowskiego z jego religią, która była wyznacznikiem jego odbudowy i trwania. W nieco innym kontekście ukazywano historię starożytnego Izraela w podręcznikach okresu Polski Ludowej. Przykładowo Miszulin, wprowadziwszy do swojego opracowania wydanego w roku 1950 paradygmat klasy społecznej, podkreślał nierówności społeczne, ciężkie położenie chłopów oraz ich walkę przeciw warstwom posiadającym[10]. W związku z tym pisał:

> Arystokracja, zbogaciwszy się na handlu, zaczęła zagarniać ziemię chłopskich wspólnot. [...] Możnowładcy i arystokracja wojskowa zabierali chłopom ziemię za długi. Wielu niewypłacalnych dłużników spośród chłopów wpadło w niewolę. Wszystko to wywoływało wśród chłopów wielkie niezadowolenie. [...] Coraz częściej wybuchały ruchy ludowe przeciw arystokracji i bogaczom[11].

Po raz pierwszy wskazano na zagadnienia społeczne, które zdominowały dzieje polityczne Palestyny. Priorytetowe znaczenie historii gospodarczej w okresie Polski Ludowej wynikało ze stworzenia legitymizacji dla nowej władzy pretendującej do miana robotniczo-chłopskiej[12]. W związku z tym Miszulin zgodnie z marksistowską wizją dziejów przedstawiał proces dziejowy poprzez pryzmat walk klasowych i nierówności społecznych.

W innej konwencji wypowiedział się Jerzy Dowiat w podręczniku wydanym w roku 1972, gdzie przede wszystkim podkreślił pierwiastek religijny i wiarę monoteistyczną w starożytnym społeczeństwie żydowskim[13].

Podobnie omawianą problematykę ujęły Maria Koczerska i Ewa Wipszyc-ka. Zwróciły one uwagę na dzieje Palestyny, opowieści o Salomonie, Dawidzie i Goliacie. Szczególnie zaakcentowały wierzenia Żydów, pisząc:

> Mieszkańcy Palestyny wyznawali religię odmienną od religii innych ludów starożytnego Wschodu. Wierzyli bowiem w istnienie jednego Boga imieniem Jahwe. Wszechmocny i wszechwiedzący był stworzycielem nieba i ziemi, i wszystkiego, co na niej żyje. Żydzi byli przekonani, że są ludem wybranym przez Boga spośród wszystkich ludów ziemi, który ich szczególnie umiłował. Wierzyli także, że Jahwe zawarł z nimi przymierze, wedle którego powinni byli służyć mu wiernie i przestrzegać jego rozkazów. On zaś obiecał oddać im w niepodzielnie władanie Palestynę i zapewnić dostatek i szczęście[14].

---

[9] Tamże, s. 22.

[10] Paradygmat kasy społecznej wprowadził do radzieckiego systemu szkolnego W.I. Piczeta w roku 1944. Korzystając z wzorców radzieckich do polskich szkół rekomendowała go Żanna Kormanowa w roku 1949. Historia w ujęciu klasowym pomniejszała autorytet państwa, któ-
rego głównym zadaniem było bronić interesów klasy panującej. Por: Cz. Nowarski, *Chłopi polscy w podręcznikach historii 1945-1980,* Kraków 2009, s. 9.

[11] *Historia starożytna,* pod redakcją A.W. Miszulina, Warszawa 1950. s. 59-60.

[12] R. Stobiecki, *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce,* Łódź 1993, s. 86.

[13] J. Dowiat, *Historia dla I klasy liceum ogólnokształcącego,* Warszawa. 1972, s. 170.

[14] M. Koczerska, E. Wipszycka, *Historia 5. Świat przed wiekami,* Warszawa 1985. s. 38-39.

W okresie III Rzeczpospolitej ukazywano starożytną Palestynę wielowąt-kowo i wielowymiarowo, wskazując zarówno na dzieje polityczne, jak i religię, kulturę oraz ich ogólny wkład w rozwój cywilizacji innych narodów. Często autorzy wskazują na wspólny kontekst łączący kulturę chrześcijańską i judejską, o czym świadczyć mogą zapisy zawarte w Biblii:

> Wyznawcy judaizmu i chrześcijaństwa wierzą że księgi biblijne są Pismem Świętym i powstały pod natchnieniem samego Boga. Chrześcijanie dzielą Biblię na dwie części - Stary i Nowy Testament. Starym Testamentem nazywają Biblię hebrajską a Nowym Testamentem - księgi opisujące życie i nauki Chrystusa"[15].

We współczesnych polskich podręcznikach historii Biblia przedstawiana jest nie tylko jako źródło wiary, lecz również jako inspirację dla twórców. Motywy biblijne szczególnie mocno uwidoczniły się w sztuce średniowiecza, renesansu i baroku. Pojawiły się nie tylko w malarstwie i rzeźbie, lecz także w muzyce J.S. Bacha, G.F. Haendla, F. Mendelssohna. Tematyka biblijna od stuleci była również obecna w kulturze polskiej. Przykładem tego jest choćby twórczość Mikołaja Reja, Jana Kochanowskiego, Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego. Współcześnie do motywów tych odwoływali, Czesław Miłosz i Wisława Szymborska[16].

Nieco pełniejszy obraz życia i działalności mieszkańców starożytnej Palestyny przedstawił w swoim opracowaniu Grzegorz Wojciechowski. Problematykę tę rozpatrywał nie tylko przy okazji omawiania dziejów starożytnego wschodu czy też chrześcijaństwa, lecz poświęcił jej odrębną jednostkę lekcyjną - „Przymierze Żydów z Bogiem". Zawarto w niej wyjaśnienia odnośnie zwyczajów religijnych, kultury i obyczajowości tej społeczności, podkreślając jednocześnie jej ogólnohumanistyczny i uniwersalny wymiar, który pozwolił przetrwać i zachować tożsamość diasporze żydowskiej przez dwa tysiące lat. Jako przykład uniwersalnego przesłania odwoływano się miedzy innymi do Księgi Przysłów cytując:

> Pracownikom nie odmawiaj zapłaty,
> gdy masz możność działania.
> Nie mów bliźniemu „Idź sobie, przyjdź później,
> dam jutro"- gdy możesz dać zaraz.
> Nie spiskuj przeciwko bliźniemu,
> gdy mieszka przy tobie beztrosko.
> Niesłusznie nie sprzeczaj się z nikim,
> o ile zła ci nie wyrządził (.. .)[17].
>
> Księga Przysłów 3, 27-30.

Podręcznik autorstwa Wojciechowskiego miał również odzwierciedlenie w obudowie dydaktycznej w postaci mapek, zdjęć rekonstrukcji świątyni jerozolimskiej, synagogi we Włodawie, Tory, menory, bar micwy, Ściany Płaczu, Żydów w stroju modlitewnym oraz wizerunków Arki Przymierza i Mojżesza.

---

[15] D. Musiał, K. Polacka, S. Roszak, *Przez wieki. Podręcznik do historii dla klasy I gimnazjum,* Gdańsk 2002, s. 25.
[16] G. Wojciechowski, *Historia. Podręcznik dla gimnazjum. Razem przez wieki. Zrozumieć przeszłość,* Gdańsk 2002, s. 43.
[17] Tamże, s. 43.

Kwestia żydowska w wiekach średnich

Kolejny raz dzieje narodu żydowskiego pojawił się na kartach podręczników Malczewskiego i Zakrzewskiego w okresie krucjat, gdzie przedstawiono problematykę pielgrzymek do Ziemi świętej.

W związku z tym Wincenty Zakrzewski podjął tematykę związaną z wpływem ruchu krucjatowego na ludność żydowską pisząc:

> W czasie krucjat w wielu stronach dopuszczano się na Żydach krwawych nadużyć; potem z niektórych krajów wygnano ich zupełnie, w innych zamknięto w oddzielnych częściach miasta i nakazano na odzieży nosić hańbiące znaki[18].

W Polsce Ludowej także w podręcznikach odwoływano się do kwestii wypraw krzyżowych, powstania Królestwa Jerozolimskiego, a w obudowie dydaktycznej zamieszczono mapki krucjat oraz fotografie Jerozolimy[19].

Z kolei Janina Schoenbrenner zwróciła uwagę na fakt, iż już od XII wieku w wyniku prześladowań podczas wypraw krzyżowych ludność żydowska osiedlała się na ziemiach polskich, gdyż tutaj znajdowała dogodne warunki dla rozwoju swojej aktywności zawodowej. Żydzi zajmowali się między innymi handlem, rzemiosłem, dzierżawili mennicę i wybijali własną monetę oraz trudnili się lichwą, czego ludność chrześcijańska robić nie mogła ze względów religijnych. W tym względzie autorka podkreśliła szczególne zasługi króla Kazimierza Wielkiego, gdyż, „pod jego opieką Żydzi zagospodarowali się w Polsce: zakładali sklepy, przewozili towary, budowali synagogi, a jednocześnie bogacili się coraz więcej"[20]. Jan Dąbrowski w swoim opracowaniu również wskazywał, iż Kazimierz:

> Brał w ochronę Żydów i uregulował, względnie potwierdził przywilejami ich dawne prawa; dzięki temu powodziło się im w Polsce lepiej niż w wielu sąsiednich krajach, a zwłaszcza w Niemczech, gdzie ich surowo prześladowano[21].

Gizela Gebrtowa podobnie jak autorzy wcześniejszych podręczników także podkreśliła tolerancję, otwartość króla wobec obcych, pisząc: „Żydom, których wtedy w różnych krajach Europy prześladowano, pozwolił wyznawać ichreligię. Nikomu nie wolno było ich prześladować, Kazimierz zapewnił im opiekę prawa"[22].

W podobnym tonie wypowiadali się także autorzy innych podręczników z czasów PRL. Przykładowo tak oto Jerzy Dowiat opisał położenie ludności żydowskiej w państwie Kazimierza:

> Zawodowo trudniła się pożyczaniem pieniędzy na procent żydowska ludność miast, której nie obowiązywały zakazy kościelne skierowane przeciw lichwie. Krakowski Żyd Lweko był bankierem Kazimierza Wielkiego i jego następcy[23].

---

[18] W. Zakrzewski, *Historyja Powszechna na klasy wyższe szkół średnich.* Tom II, Warszawa-Wil-no 1922. s. 104.

[19] St. Zajączkowski, B. Baranowski, S. Krakowski, M. Siuchmiński, *Podręcznik Historii dla VII klasy szkoły podstawowej,* pod red. St, Zajączkowskiego, Warszawa 1947. s. 94-97; E. Maleczyńska, *Historia średniowieczna,* Warszawa 1.s.1947.96-109; M. H. Serejski, M. Golias, K. Śreniowska, B. Zwolski, *Historia dla klasy V,* pod red. M.H. Serejskiego, Warszawa 1951, s. 227.

[20] J. Schoenbrenner, *Dzisiaj i dawniej na ziemiach polskich. Podręcznik do nauki historii dla klasy V szkół powszechnych drugiego i trzeciego stopnia,* Warszawa 1938. s. 62.

[21] J. Dąbrowski, *Historia dla II klasy gimnazjów,* Lwów 1939. s. 74.

[22] G. Gebertowa, *Historia dla klasy V szkół powszechnych III stopnia,* Lwów-Warszawa 1937.

[23] J. Dowiat, *Historia dla I klasy liceum ogólnokształcącego,* Warszawa 1972, s. 440.

Żydzi w okresie nowożytnym i najnowszym

Zupełnie pod innym kątem przedstawiał problematykę żydowską Adam Szelągowski. Skupił się on na ukazaniu genezy Palestyny:

> Palestynę rząd angielski przyrzekł w czasie wojny 2 XI 1917 roku na siedzibę narodowcom żydowskim, czyli tzw. syjonistom, i po wojnie wprowadził zapowiedź tę w czyn (VII 1920), oddając im kraj ten w zarząd pod opiekę angielskiego komisarza[24].

Jednak jak podkreślił autor powstanie państwa palestyńskiego zaogniło konflikt arabsko-żydowski.

Natomiast Włodzimierz Jarosz wyjaśnił pojęcie „mniejszości narodowej" oraz podkreślił fakt, iż stanowiła ona 1/3 ludności Polski międzywojennej. A w wielokulturowej II Rzeczpospolitej miała ona konstytucyjne prawo do: „wolności sumienia, równości wobec prawa, dostępu do urzędów publicznych oraz szkół"[25].

Również w sprawie mniejszości narodowych w Polsce międzywojennej wypowiedzieli się w swoim opracowaniu wydanym w roku 1985 Janusz Adamski, Lech Chmiel, Andrzej Syta. Stwierdzili oni, że społeczeństwo II Rzeczpospolitej nie było jednonarodowe, a Żydzi stanowili drugą co do wielkości mniejszość (od 8% do 9% ogółu ludności). Jednakże zgoła inaczej autorzy ci ocenili politykę ówczesnego rządu w stosunku do mniejszości narodowych, niż cytowany uprzednio Jarosz, pisali:

> Ówczesne władze dążyły do zespolenia (integracji) wszystkich wspólnot narodowych i wyznaniowych w państwie w jedno społeczeństwo skupione wokół nadrzędnych interesów państwa i jego całości terytorialnej. Nie mogły jednak usunąć konfliktów z mniejszościami narodowymi i między nimi. Zbyt głębokiebyły podziały narodowe, społeczne i ekonomiczne, przebiegające wewnątrz społeczeństwa II Rzeczpospolitej. Nietrafne, błędne, a często aroganckie postępowanie władz państwowych nie prowadziło do łagodzenia tych konfliktów ani, tym bardziej, do ich rozwiązywania[26].

Zagłada narodu - Holokaust

W podręcznikach okresu Polski Ludowej, podjęto zagadnienie zagłady narodu żydowskiego w czasie II wojny światowej. Jednakże problematyka ta szczególnie w latach 50 XX wieku ujmowana była zgodnie z zasadami nauki marksistowskiej przez pryzmat walki klas, dlatego pisano: „Żeby odwrócić oczy mas od ich krzywdzicieli, burżuazji i junkrów, budzili w masach niemieckich niechęć do Żydów"[27].

Missalowa i Schoenbrenner zwracały uwagę na represje, jakie okupanci stosowali wobec narodu żydowskiego:

> Niemcy zamykali ich w ciasnych, specjalnie wydzielonych dzielnicach, tzw. gettach. Największe były w Łodzi i Warszawie. Żydzi, stłoczeni na małej przestrzeni, ginęli, dziesiątkowani przez głód, tyfus, masowe egzekucje. W latach 1942-1943 hitlerowcy mordowali Żydów, trując ich zbiorowo w obozach w komorach gazowych[28].

---

[24] Adam Szelągowski, *Dzieje Powszechne w zarysie. Podręcznik do nauki na stopniu wyższym szkół średnich.* Część Czwarta. Okres Nowoczesny, Warszawa 1925, s. 374.
[25] W. Jarosz, *Podręcznik na VII klasę szkół powszechnych,* 1935, s. 24.
[26] J. Adamski, L. Chmiel, A. Syta, *Czasy, Ludzie, Wydarzenia. Część 3 lata 1918-1939,* Warszawa 1985. s. 209.
[27] G. Missalowa, J. Schoenbrenner, *Historia Polski,* Warszawa 1951. s. 283.
[28] Tamże, s. 300-301.

W innym podręczniku autorstwa Barbaga z tego samego okresu w sposób szczególny podkreślono nie tylko martyrologię narodu żydowskiego, lecz także jego bohaterską walkę z najeźdźcą, czego przykładem były opisy powstania w getcie warszawskim.

> Znacznym udziałem w walce wyzwoleńczej przeciwko okupantowi było powstanie warszawskiego getta. Powstanie to wybuchło w r. 1943. Przez kilka tygodni bezbronni niemal powstańcy bronili się przed atakami zmotoryzowanych oddziałów hitlerowskich, przed bombardowaniem z powietrza i obstrzałem artyleryjskim. Niemcy ponieśli znaczne straty. Bohaterskim powstańcom pomagała Gwardia Ludowa[29].

Jak wynika z analizy powyższego tekstu i ta praca znajdowała się pod wpływem ówczesnych doraźnych celów ideologiczno-politycznych, gdzie opór Żydów był rozpatrywany jako część zbrojnego podziemia kierowanego przez ugrupowania lewicowe: Polską Partię Robotniczą, Gwardię Ludową, Armię Ludową i inne.

Szerzej na temat zagłady narodu żydowskiego wypowiadano się w podręcznikach z okresu III Rzeczpospolitej. Przypominano ustawy norymberskie, postawienie Żydów poza prawem, zakaz wykonywania przez nich zawodów społecznych, pogromy, zagładę narodu, zamknięcie ludności żydowskiej w gettach, deportację z warszawskiego getta, obozy, heroiczną postawę Janusza Korczaka i Stefanii Wilczyńskiej. Starano się ukazać godne naśladowania postawy Polaków wobec zagłady Żydów. Podkreślono ofiarność i bohaterską postawę ludzi nieobojętnych na los eksterminowanych, dzięki którym uratowano około 120 tysięcy istnień ludzkich[30]. Jednocześnie wskazano na tę grupę Polaków, która wykorzystywała Holokaust do swoich egoistycznych ekonomicznych celów. Autorzy podręczników wyraźnie ich potępili pisząc o „polskich przestępcach i szmalcownikach"[31]. Wskazywano, że w niektórych miejscowościach Polski wschodniej np. w Jedwabnem i Radziłowie Polacy brali udział w mordowaniu ludności żydowskiej[32].

Podkreślono także, że Polska Walcząca wydawała na nich wyroki śmierci. Żeby przeciwstawić się tym negatywnym zjawiskom, z inicjatywy znanej pisarki Zofii Kossak-Szcuckiej powstała Rada Pomocy Żydom, kryptonim „Żegota", konspiracyjna organizacja społeczna przy Delegaturze Rządu na Kraj. Miała ona na celu niesienie pomocy Żydom. Autorzy prac współczesnych wskazali nie tylko na powstanie w getcie warszawskim, lecz także częstochowskim, będzińskim i białostockim oraz podkreślili rolę Żydowskiego Związku Wojskowego w tych wydarzeniach[33]. Najdobitniej bilans zagłady narodu żydowskiego wyraził Władysław Broniewski pisząc:

> Nie ludzie, lecz psy okrwawione, i nie żołnierze, lecz kaci przyszli, by śmiercią porazić was i wasze dzieci, żony: gazem w komorach wydusić, wapnem w wagonach wytracić i szydzić z umierających, bezbronnych i przerażonych.[34]

---

[29] J. Barbag, J Lider, W. Najdus, K. Mariański, E. Słuczański, *Nauka o Polsce i Świecie Współczesnym,* Warszawa 1951. s. 100-101.
[30] G. Wojciechowski, *Historia i społeczeństwo. Człowiek i jego cywilizacja,* Poznań 2002. s. 145.
[31] A. L. Szczęśniak, *Historia. Polska i świat naszego wieku. Podręcznik dla klasy ósmej,* Warszawa 1994, s. 226.
[32] G. Wojciechowski, *Historia. Podręcznik dla gimnazjum. Razem przez wieki,* Warszawa 2003.
[33] T. Glubiński, *Historia 8. Trudny wiek XX,* Warszawa 1994. s. 287.
[34] Tamże, s. 229.

Problematyka Holokaustu znalazła swoje odbicie również w obudowie dydaktycznej w postaci zdjęć, mapek, relacji, między innymi L. Hirszfelda, B. Marka, listów - Szmula Zygielbojma, raportów Heinricha Himmlera, dzienników Josepha Goebbelsa, przemówienia Artura Greisera czy wspomnienia Fran-za Blattera,[35]

[35] L. Hiszfeld, *Historia jednego życia,* Warszawa 1946; B. Mark, *Powstanie w getcie warszawskim,* Warszawa 1963; List senatora RP Szmula Zygielbojma do Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza, Londyn 1943; N. Davies, *Europa,* Kraków 1999, *Dzienniki* J. Gobbelsa, *Zapiski*

Tabela numer 1.

Problematyka żydowska w polskich podręcznikach historii z lat 1915-2003.

Lp.	Autor tytuł	Rozdział	Tematyka
1	M. Jannelli, A. Szelągowski, *Dzieje powszechne. Okres starożytny,* Lwów 1915.	Dzieje Starożytnego Wschodu	Izraelici.
2.	Wincenty Zakrzewski, *Historia powszechna na klasy wyższe szkół średnich,* tom II, Warszawa -Wilno 1922.	Czasy wojen krzyżowych 1095-1270.	Żydzi i ich stosunek do chrześcijan.
3	W.A. Malczewski, *Historja Średniowieczna w zarysie,* Łódź 1923.	Europa w XI--XIII wieku	Krucjaty.
4	Adam Szelągowski, *Dzieje Powszechne w zarysie.* Warszawa 1923.	Dzieje Starożytnego Wschodu	Palestyna-Izra-elici
5	Adam Szelągowski, *Dzieje powszechne w zarysie. Podręcznik do nauki na stopniu wyższym szkół średnich.* część Czwarta. *Okres nowoczesny,* Warszawa 1925.	Od wybuchu wojny światowej do dni ostatnich.	Rosja i Bliski Wschód
6	Włodzimierz Jarosz, *Historyja. Pod--ręcznik na klasę VII szkół powszechnych,* Lwów 1935.		0 Polskich obywatelach różnych wiar 1 języków.
7	Gizela Gebertowi, *Historia dla klasy V,* Lwów-Warszawa 1937.		Dobry gospodarz.
8	Janina Schoenbrenner, *Dzisiaj i Dawniej. Podręcznik do nauki historii dla klasy V,* Warszawa 1939.		Żydzi w Polsce.
9	Jan Dąbrowski, *Historia dla II gimnazjów,* Lwów 1939.	Polska za Piastów. Rozwój porządku śre--dniowiecznego.	Państwo i społeczeństwo polskie za czasów Kazimierza Wielkiego
10	*Historia starożytna,* pod redakcją A.W. Miszulina, Warszawa 1950.		Królestwo Izraelskie i Judej-skie.
Prob szofe isera. 22	G. Wojciechowski, *Historia. Podręcz--nik dla gimnazjum. Razem przez wieki,* Warszawa 2003.	Druga wojna światowa	Ostateczne rozwiązanie kwestii żydowski

szofera szwajcarskiej misji lekarskiej, oprac. T. Szarota, Warszawa 1982; Przemówienia A. Greisera, namiestnika Kraju Warty.

11	Jerzy Dowiat, *Historia dla I klasy liceum ogólnokształcącego,* Warszawa 1972.	Starożytność. Średniowiecze	Chrześcijaństwo Rozkwit gospodarczy Polski
12	Maria Koczerska, Ewa Wipszycka, *Historia 5. Świat przed wiekami,* Warszawa 1985.	Z głębi przeszłości	Palestyna
13	Ewa Maleczyńska, *Historia średniowieczna,* Warszawa 1947.	Czasy Krucjat i przewagi papie - stwa	
14	M.H. Serejski, M. Golias, K. Śreniowska, B. Zwolski, *Historia dla klasy V,* pod. red. M.H. Serejskiego, Warszawa 1951.	Europa w okresie rozkwitu feudalizmu.	Wyprawy krzyżowe.
15	St. Zajączkowski, B. Baranowski, S. Krakowski, M. Siuchmiński, *Podręcznik historii dla klasy VII szkoły podstawowej,* pod red. St. Zajączkowskiego, Warszawa 1947.	Rozkwit porządku średniowiecznego.	Wyprawy Krzyżowe
16	J. Barbag, J. Lider, W. Najdus, K. Mariański, E. Słuczański, *Nauka o Polsce i świecie współczesnym,* Warszawa 1951.	Druga wojna światowa	Polska pod okupacją.
17	G. Missalowa, J. Schoenbrenner, *Historia Polski,* Warszawa 1951.	Druga wojna światowa i okupacja hitlerowska w Polsce.	Okupacja hitlerowska w Polsce
18	G. Wojciechowski, *Historia i społe--czeństwo. Człowiek i jego cywilizacja,* Poznań 2002.	Polacy	
19	J. Adamski, L. Chmiel, A. Syta, *Czasy, ludzie, wydarzenia, część 3 Lata 19181939,* Warszawa 1985.	Społeczeństwo II Rzeczpospolitej	Społeczeństwo wielonarodowe i wielowyznaniowe
20	A. L. Szcześniak, Historia. *Polska i świat naszego wieku,* Warszawa 1994.	Druga wojna światowa 1939-1945	Zagłada Żydów i Romów
21	T. Glubiński, *Historia 8. Trudny wiek XX,* Warszawa 1994.	Polska i Polacy w latach wojny.	Naród polski w walce z okupantem.

22	G. Wojciechowski, *Historia. Podręcz--nik dla gimnazjum. Razem przez wieki,* Warszawa 2003.	Druga wojna światowa	Ostateczne roz-wiązanie kwestii żydowski
23	D. Musiał, K. Polacka, S. Roszak, *Przez wieki. Podręcznik do historii dla klasy pierwszej gimnazjum,* Gdańsk 2002.	Najstarsze cywi-lizacje	W świecie Biblii.
24	G. Wojciechowski, *Historia. Podręcznik dla gimnazjum. Razem przez wieki. Zrozumieć przeszłość,* Warszawa 2003	Starożytny Wschód	Żydzi - lud jednego Boga
Źródł	G. Wojciechowski, *Historia. Pod*1	M. Jannelli, A. Szelągowski, *Dzieje powszechne.*	Dzieje Starożyt-nego Wschodu
	G. Wojciechowski, *Historia. Pod*1	M. Jannelli.	

Reasumując, należy stwierdzić, że problematyka żydowska ujmowana była w polskiej edukacji szkolnej w różnym zakresie i pod odmiennym kątem widzenia. Wpływ na to miały zarówno czynniki zewnętrzne w postaci zmian społeczno-politycznych, jak i modyfikacja celów dydaktyczno-wychowawczych w szkolnictwie polskim w omawianym okresie. Zarówno Polska jak i Europa jest obecnie na początku drogi prowadzącej do zrozumienia nowej sytuacji, w jakiej się znajduje, i zdefiniowania swojej nowej tożsamości. [36]

Należy jednak przyznać, że opisywany polsko-żydowski świat przestał istnieć a nostalgicznie napisał o nim polski poeta Antoni Słonimski w utworze *Elegia żydowskich miasteczek.*

Nie masz już w Polsce żydowskich miasteczek W
Hrubieszowie, Karczewie, Brodach, Falenicy. Próżno byś
szukał w oknach zapalonych świeczek.

H. Szlajfer, *Polacy - Żydzi. Zderzenie stereotypów esej dla przyjaciół i innych,* Warszawa 2003. s. 121.